

«Den driftige bonden» og jærsk heltedyking

SVEIN IVAR LANGHELLE

Historikeren Stein Tveite var blant dem som ikke tvilte på at jærbonden har vært mer effektiv enn bønder i andre landsdeler og flinkere til å ta nye hjelpemidler i bruk straks det var økonomisk lønnsomt. Artikkelforfatteren, Svein Ivar Langhelle, slår fast at «Heltene på Jæren var og er den dyktige bonden og den som utviklet jordbruket». Jærbonden og jæringene har også vært tema for tidligere årboksartikler, men denne gangen blir den driftige jærbonden drøftet fra en uvant synsvinkel: heltens rolle og ærens betydning i samfunnsutviklingen.

Jærbuen har vært flink til å reklamere for seg selv og har ofte vært tydelig stolt av det han har utrettet. Jærbuen har gjerne også likt godt at andre fikk se hva han fikk til.

Heltene på Jæren var og er den dyktige bonden og den som utviklet jordbruket. Den som gjennom stort slit og forsakelse la stein på stein og til slutt fikk enda mer til enn de andre. Det var viktig at han ikke bare skulle få ting til, for det skulle helst ikke skje på en lettvinnt måte. Idealet var at det skjedde gjennom slit og forsakelse.

Faglige autoriteter innen landbrukshistorie, som Stein Tveite, har hevdet at den jærskke bonden har vært mer effektiv enn bønder andre steder til å orientere seg i nye, effektive hjelpemidler for jordbruket. Samtidig som han var rask med å ta dem i bruk så snart det var økonomisk lønnsomt. Selv om jærbuen har vært tydelig stolt av gjerningene sine og flink til å reklamere for dem, mener Tveite at det likevel ikke er tvil om sannheten i fortellingen om den dyktige jærbonden.

La oss likevel være litt forsiktige med å dra endelige konklusjoner omkring dette. Dessuten er det kanskje mer interessant at jærbuen gjerne ville være så god, enn at han virkelig var det? Kanskje var det viktigere å se på jærbuens innstilling, hans måte å tenke på og hva slags verdier han hadde, enn hvilket nummer han kom på i en nasjonal konkurranse i jordbruksproduksjon eller omstilling?

Hadde vi samlet alt selvskrut på Jæren i trykte skrifter, så hadde det utgjort et ganske stort bibliotek. Man legger kanskje ikke så godt merke til det når det

kommer som små drypp, men det blir ganske formidabelt når man samler og systematiserer det. Slikt selvskrut og idealisering skal man likevel ikke le av, for det gir folket noe å strekke seg etter. Det blir som idrettsfolk som gir alt for å bli helter innen sine grener. Det gir et veldig skyv framover.

Det synes å være en undervurdert problemstilling i historieforskningen å undersøke heltens rolle og ærens betydning. Hva som gjør en mann eller kvinne til helt i lokalsamfunnet, samt betydningen av aksept og beundring fra omgivelsene. Av å få anerkjennelse og klapp på skuldene, av hva man bør gjøre for å være sikker på å bli likt av de nære omgivelsene man jo er så knyttet til. I tillegg kommer betydningen av likegyldighet eller negative reaksjoner.

Dette er tema som vil være som en tråd gjennom denne artikkelen. Men først skal vi gå litt tilbake i tid. Perioden som blir omtalt er fra begynnelsen av 1800-tallet og fram til etterkrigstid, en periode på omtrent 175 år. Det vil bli presisert når vi beveger oss ut over det tidsrommet.

DA JÆRBUEN FIKK SANS FOR «KAPITALISMEN»

I sine studier av den engelske arbeiderklassen bruker den britiske historikeren E.P. Thompson begrepet «old moral economy» om det førmoderne samfunnet – enkelt sagt samfunnet før industrialiseringen. Normene og skikkene for god oppførsel var slik at de fremmet stabilitet og orden. Samtidig var det sterke og til dels innfløkte regler for samhandling og fordeling av goder og ressurser. Man tok vare på hverandre, og det ble

Kornskurden var hardt arbeid. Torbjørg Gudmestad og Helena Heigre «gjer vondlar», lager kornband i Vodlahagen.
Foto: Fotosamling Time kommune.

sett på som umoralsk å tjene penger på andres nød. Trygghet var definitivt viktigere enn forandring, og det var lite rom for eksperimentering.¹

Thompson viser hvordan det ved overgangen til industrialisering og det kapitalistiske system oppsto en

ny toleranse for at folk gikk sine egne veier og gjorde andre valg enn det som hadde vært vanlig før. I denne nye moralen ble det lagt større vekt på forandring og mindre på trygghet.

Det var denne nye typen moral for forandring som

kom til å stå så sterkt for eksempel på Jæren, der utvikling og framgang i jordbruket fikk særlig stort fokus. Erfaringene fra krigsåra 1807–1814, og i mindre grad de haugianske religiøse vekkelsene, kan ha vært den avgjørende erfaringen for at denne nye økonomiske moralen fikk fotfeste.

«Old moral economy» ble nemlig på Jæren sterkt utfordret i perioden 1807 til 1814 og kornmangelen som da oppsto. Jæren hadde lenge vært et overskuddsområde for korn, og mye ble solgt på illegal måte ulike steder langs kysten, uten at Stavanger-borgerne hadde makt til å hindre det. Det var slik jærbyen hadde drevet med før, både på 1600- og 1700-tallet. Så kom krigen, og prisene gikk til vær. Myndighetene regulerte kornhandelen slik at alle skulle få til en pris som var å leve med. Mye jærsk korn ble likevel solgt utenom det regulerte markedet til høyeste pris som var å oppnå. Det er også tegn til nydyrking i denne perioden, og bønder på Jæren tjente gode penger på andres sult. Det heter at det ble bedt til Gud om at krigen måtte vare evig. Med det hadde «old moral economy» fått et alvorlig skadeskudd.

Jærbyen hadde fått sans for «kapitalismen», og normer om forandring og utvikling hadde fått mye større rom. Disse nye normene for utvikling og forandring ble snart dominerende innen de sentrale delene av næringsdriften. Etter utskiftningsloven av 1821 kunne det av og til innfløkte teigblandingssystemet oppløses og jorda fordeles på nytt, slik at den enkelte fikk sin åker og sin eng samlet i ett eller få stykker. Før hadde dette krevd at alle var enige, nå var det nok at en

enkelt bruker krevde en slik omfordeling. Med dette ble det gamle fellesskapet oppløst, først gjennom utskifting av innmarka, samtidig som det skjedde en relativt omfattende nydyrking kombinert med stor produksjonsøkning av korn rettet mot det nye markedet som oppsto som en følge av sildefiske-økonomien. Reglene for samhandling var i ferd med å bli oppløst, og de gamle «bedelags»-grensene (hvilke faste gårder som gikk til hverandre i fest, glede, sorg og dugnad) fra bygdefellesskapet gikk i glemmeboka.²

OM Å KJENNE SEG SÆRLIG VERDIFULLE

De jærsk holdningene til det ærefulle ved arbeid og jordbruksdrift var ikke nye. Trolig må vi gå langt tilbake i historien for å finne røttene til dem. Det er heller ikke noe som har vært konstant, men som har endret seg med skiftende tider og forutsetninger.

En viktig del av denne «resten fra fortida» må ha vært at Jæren var et overskuddsområde for korn. Folk andre steder søkte mot binæringer til jordbruket for å skaffe seg det de trengte av penger. Det kunne være fiske, skogsdrift og fraktesfart. Eller inntekter fra ferd, som for eksempel salg av slaktefe til omreisende krøtterhandlere. For jærbyen var det først og fremst kornet som kunne skaffe penger. Det var på den måten naturlig for ham å alltid, på lovlig eller ulovlig måte, å søke marked for korn og så eventuelt prøve å øke produksjonen – om det lot seg gjøre.

I arbeidet med å få solgt kornet sitt, og ikke minst få best mulig pris for det, hadde jærbyen en historisk erfaring for at de kunne trosse både byborgere og em-

betsmenn. De måtte bare stå sammen og ikke la seg splitte. Denne «positive motstandserfaringen» ga seg også utslag i at de etter 1814 gjerne holdt seg til sine egne og valgte bønder som valgmann til Stortinget, som representanter til selve Stortinget og til ordførere i kommunene. Bøndene de fleste andre steder i landet valgte gjerne embetsmenn til slike ombud.³ Gjennom dette hadde jærboen vist evne og vilje til å gå egne veier.

Fra 1830-åra skjedde det så en omfattende endring av det jærsk jordbruket, der 1860-åra på mange måter var selve vendepunktet mot et mer markedsorientert eller forretningsmessig jordbruk. Dette hang nøye sammen med det økte markedet som oppsto i forbindelse med de rike sildefiskeriene fra 1808 av. Etter 1850 ble også husdyrbruket oppvurdert, slik at det etter hvert tok over åkerbrukets posisjon som den viktigste driftsformen.

Det var likevel slik at denne utviklingen var sterkest i den nordlige delen av Jæren, som lå nærmest markedene. Skillet skal ha gått omtrent ved Re rett sør for Bryne, en slags grense for hvor langt de kunne de gå eller kjøre med hest til Sandnes for å få skipet ut varene sine og så komme seg hjem igjen samme dag. Ved lengre avstander måtte de gjerne overnatte.

Det er all grunn til å tro at jærboens syn på seg selv som bonde må ha blitt videreutviklet i denne perioden. De var rett og slett langt framme i utviklinga, og de tilpasset seg tidlig et nytt marked. De slet og ryddet jord, og litt etter litt endret hele det fysiske landskapet seg.

Dette ser vi ikke minst ved at jærboen oppførte seg annerledes enn folk fra omkringliggende strøk når det

gjaldt deltaking i sildefisket. Mens den generelle tendensen fra om lag 1840 av var økende deltaking i dette økonomisk rike fisket, så var den minkende på Jæren. Etter hvert var det mange som var så lite på sjøen at de måtte kjøpe fisk. På slutten av 1860-åra arbeidet de fleste bøndene på Jæren bare med jordbruk, og det var da helst de ugifte ungdommene som dro på sildefiske. Jærboen valgte i økende grad å konsentrere seg om jordbruket og den utviklinga som skjedde der, i stedet for å søke gode penger og lykke i sildefisket.⁴

Denne utviklingen mot det moderne samfunnet har Jæren felles med store deler av den vestlige verden, der det fram mot 1800-talet ble skapt en ny type moderne menneske som var rasjonelt, disiplinert, flitig og produktivt med dyder eller normer som kanskje ikke var så svært gamle. Den enkelte ble vurdert etter i hvilken grad han eller hun levde opp til disse dydene eller normene. Og i tillegg var det et gruppepress og en gjensidig kontroll for å sikre at normene ble etterlevd. Alle så på alle og brydde seg om andre sine gjøremål.⁵

OM Å SKILLE MELLOM «OSS» OG «DE ANDRE»

I samfunn med sterk bevissthet om klassesdeling handlet det gjerne om å holde avstand til «de andre», samtidig som man dyrket «sine egne». Men det handlet også mye om muligheter for påvirkning, og i hvilken grad man opplevde «å få være med» eller ikke. I sosiologien snakker man om deprivasjon. Det vil si om et tap eller et savn, noe man er avstengt fra. Det kan være økonomisk – en levestandard man gjerne skulle hatt, men ikke kan oppnå. Det kan også være sosialt,

ved at man ikke får være med i sosiale sammenhenger der man gjerne skulle hørt til. Videre kan det være kulturelt, ved at man ikke blir verdsatt på grunn av opphav eller kultur. Graden av deprivasjon er så avhengig av hvor utålelig det oppleves for den enkelte å se hva som kunne vært mulig, men som man likevel blir stengt ute fra og derfor ikke kan dra nytte av.⁶ Å føle seg utestengt fra noe man gjerne skulle vært en del av, fører til ulike former for reaksjoner. Mange søker likevel alternativ. Det kan for eksempel være revolusjonære ideologier eller religiøse retninger og kirkesamfunn som man opplever kan gi svar på noe av det man savner.

Når vi sammenligner de ulike delene av landet, ser vi at det også var betydelige forskjeller i sosial struktur i Norge for 200 år siden. Disse forskjellene må stikke meget dypt, og lar seg ikke forklare med raske henvisninger til befolkningsvekst, jordeiendomsforhold eller næringsgrunnlag.⁷ Forskjellene vi ser i Norge på 1800-tallet, må altså ha opphavet sitt mye lenger tilbake i tid, mener for eksempel historikeren Ståle Dyrvik. Han peker på at det var tre områder i Norge med sterke ideal om likhet og etter måten få husmenn, og at ett av disse geografiske områdene var «et litt utvidet Vest-Agder», som også omfattet Jæren. Det andre området var det nordlige Vestlandet fra Bergen til og med Sunnmøre, mens store deler av Nord-Norge utgjorde det tredje området. De sterkeste lagdelte bygdesamfunn, med store forskjeller mellom folk, hadde på samme måte tre tyngdepunkt: Nedre Telemark, et stort Østland fra bunnen av Oslofjorden og med utløp til Indre Sogn, samt Inntrøndelag.

SAMHANDLINGSKULTUREN

Som en kontrast til samfunn med stor bevissthet om klassesdeling står samfunn med en samhandlingskultur.

Det har blitt sagt at den grunnleggende forutsetningen for utviklinga på Jæren var «eit tett samfunn av jamlikar, her kunne alle dra i hop», og at i et slikt samfunn var det lett å samarbeide for å få til raske endringer.⁸ Det er gjerne slik at i samfunn med forholdsvis små sosiale barrierer ble det lettere å oppnå felles normer og verdier.⁹ Den britiske teknologi-historikeren Samuel Lilly understreker den nære sammenhengen mellom klassestruktur og den iveren det er i samfunnet for nyskaping. Klasseforskjellene må ikke være for store og for sementerte, og det er avgjørende at entreprenøren har nok teknologisk kunnskap til å se om nye redskap eller metoder er praktiske og nyttige eller ikke.¹⁰

For de med høyest status og mest makt ble det derfor avgjørende i en slik samhandlingskultur å vise seg romslige og ikke markere for sterkt at de var «bedre» enn andre, men heller late litt som om alle var like. De som var «mindre verd», måtte ikke bli minnet for ofte om sin egen ringe posisjon, selv om de visste godt hvordan det egentlig sto til. For mye oppmerksomhet om sosiale forskjeller fikk folk til å tenke på andre ting enn at alle skulle stå sammen. Da ville de få problem med å godta forskjellene. Til slutt kunne hele samhandlingen mellom de ulike gruppene gå i oppløsning.

Sosialantropologen Marianne Gullestad understreker at samfunn som er preget av likhetstanken, har en spesiell «samhandlingsstil». Det som partene har

felles, altså likhet, blir framhevet. Det som skiller dem fra hverandre, blir derimot «taktfullt» holdt utenfor samhandlingen. På den måten betyr ikke likhet at det er så veldig likt, men er heller en stil eller væremåte som framhever og understreker det som er likt mellom de ulike partene og gruppene. Forskjellene blir på den måten underkommunisert. Dette fungerer som sagt bare opp til et visst punkt. Når forskjellene blir opplevd som for store, bryter denne samhandlingen sammen.¹¹

Dette er med og forklarer hvorfor de sosiale forskjellene for eksempel på Jæren ikke alltid har vært så tydelige. Det samsvarer også godt med forholdene i Sandnes og med «Sandnes-tyå», som var preget av holdninger som var forholdsvis inkluderende sosialt og kulturelt. Man skulle ikke markere avstand eller oppføre seg som om en var bedre enn andre, men tvert imot vise at man hørte til blant folk flest. Det var viktig å ikke gjøre vesen av egen suksess.¹²

Jæren, og i betydelig grad hele Rogaland, har opp mot i dag vært preget av holdninger som var relativt inkluderende sosialt og kulturelt, der arbeidsgiveren tok sine tak sammen med arbeiderne og arbeidet side ved side med dem.¹³ Oljealder og større innflytting kan i senere tid likevel ha endret litt på dette. I Sandnes, den typiske jærbyen, betraktet de fleste seg selv som en slags jærbu og var stolte av sitt opphav. Språket de snakket var stort sett det samme. Her var lite av forfinet bymål som skulle markere en sosial avstand til andre på stedet. Der er utallige historier om vennskap og sosial omgang på tvers av klassegrensene.

De likte å fortelle historier om at det ikke gikk an i arbeidsstokken å se hvem som var sjefen.¹⁴ Å være god arbeidsmann var veldig viktig og sentralt i vurderingen av en mann. Selv om han var litt «fant», var han bare en god arbeidsmann, sto han høyere i kurs enn en med mer fornem bakgrunn og som ikke var så god til å arbeide. Det viktige var å gjøre noe, få ting gjort og få det til.¹⁵

Disse normene og denne tenkemåten var en del av limet som holdt samfunnet sammen, og som ga det styrke, men også begrensninger. Styrken lå i samholdet og evnen til å løfte sammen. Begrensningene lå i at det kunne være vanskelig å gjøre seg bemerket eller overskride grensene og gjøre ting som var ekstraordinære – når dette brøt med den lokale tradisjonen.

Man kunne være noe, men skulle ikke vise det på en måte som fikk andre til å tro man ville være bedre enn andre.¹⁶

I tillegg er det en type likhetstenkning som ser ut til å stå sterkt i Rogaland, og kanskje særlig på Jæren: nemlig et ideal om at alle skal ha samme sjanse eller likt utgangspunkt. De som tar vare på mulighetene sine og bruker dem, skal også få nyte fruktene, mens de andre får klare seg som best de kan. Trenger de hjelp, skal det være en frivillig oppgave, og ikke en offentlig. Dette er en «amerikansk» type likhetstenkning som står i sterk kontrast til en «sosialistisk», om å dele på resultatene eller «dele godene».¹⁷ Dette kan se ut som holdninger som finner bedre gjenklang hos de to «høyre-partiene», og slik kan være med og forklare hvorfor disse to partiene har fått så sterk framgang i

Det var viktig å vise seg fram med små skiller mellom folk. Ansatte ved Kvernelands Fabrikk ble sett som en del av familien rundt år 1900. Foto: Fotosamling Kvernelands Fabrikk AS, Jærmuseet.

Rogaland de siste åra.

Liten opplevelse av utestengning kan også være med å forklare hvorfor en radikal politisk bevegelse som sosialismen fikk så lite fotfeste på Jæren. I europeisk sammenheng har arbeiderbevegelsen gjerne hatt sin sterkeste støtte der det har vært lange tradi-

sjoner for konflikt mellom underklasse og overklasse i jordbruksdistriktene.¹⁸ Slike tradisjoner finner vi ikke på Jæren, der det er vanskelig å finne tegn til klassekamp eller konfrontasjon. Her er ingenting som peker mot en kultur for å dyrke motsetninger, men heller for å stå sammen og samhandle.¹⁹

KONSENSUS - ENIGHET

Den såkalte «konsensus-politikken», som er mye omtalt i senere tid, henger nøye sammen med samhandlingskulturen, slik den har vært rådende helt opp mot vår tid. I begge tilfeller er rasjonaliteten å stå sammen for å oppnå mer gjennom felles styrke og handling. Uenighet og ulike interesser blir lett underkommunisert, og ting blir svært ofte løst «på bakrommet» for å kunne stå samlet utad. På den måten er det mange spørsmål som knapt blir stilt, og i alle fall ikke kommer høyt opp på dagsorden. Man kan si at konsensus er nettopp samhandlingskulturens arbeidsmåte. De store og heftige offentlige diskusjonene hører derimot mer hjemme i samfunn som ikke er vant med å tie om motsetninger.

Også på et sted som Sunnmøre var det tilsynelatende harmoni som rådde. Bedriftslederne holdt der fram at den sosiale avstanden var fraværende, men at alle som hørte til bedriften, opplevde seg som en felles gruppe. Bedriftseiere og arbeidere dro i hop, heter det.²⁰ Alle kjenner hverandre og hjelper til, forteller en skipsreder på den svenske øya Donsö utenfor Göteborg, et av flere svenske samfunn som er preget av en kombinasjon av entreprenørholdninger, samarbeid og frikirkelig engasjement.²¹

BYGDEHØVDINGER OG GÅRDER MED LAV STATUS

En del av denne identiteten er fortellingen om det egalitære samfunnet. Jeg har vist i studier at Jæren langt fra var så egalitært som de gjerne framstiller seg. Bildet som trådte fram omkring 1860 var et system med en

slags trinnvis rangsforskjell. Øverst «de bedre» familiene og gårdene – vi kan gjerne kalle dem «bygdehøvdinger», der folk gjerne giftet seg med hverandre og hentet fadder til sine barn fra dem som hadde samme sosial status. De nedverdiget seg ikke til å gifte seg med dem fra nabogården, om dette var et sted med lav sosial status. Det var en bygdeelite som spilte en lignende rolle på bygdene som overklassen gjorde i byene. Under disse sto flertallet av gårder og familier, en slags mellomklasse. Nederst sto de som kom fra gårder og familier med lav status, sammen med husmennene. Disse fikk aldri sentrale roller og sto litt på sidelinjen. De hadde gjerne til felles at de vanskelig kunne leve av det de fikk ut av jorda som de drev.²²

De aller fleste fikk være med, samtidig som det var tydelig at noen hadde sin plass øverst oppe, mens andre måtte holde seg lengre nede. Det samme gjelder nok det meste av Sørvestlandet. Rasjonaliteten var at «vi må stå sammen for å oppnå det vi vil», og slik ble klassemessige motsetninger underkommunisert.

Det var en rangordning som må ha vært velkjent for de aller fleste. Likevel får vi inntrykk av at alle bønder i Rogaland var inkludert i det store fellesskapet. På 1800-tallet var det også forskjell på bonde og husmann, men heller ikke her kan vi se at forskjellene var så store at husmennene ble stengt ute fra fellesskapet. De fikk være med, men måtte nok først akseptere sin plass som «mindre viktige».

I tillegg vil det jo alltid være enkelte som gjennom sin personlighet oppnår stor eller liten respekt og popularitet, og gjennom det får en posisjon i samfunnet

som de ikke ville hatt om det bare ble spurt om hvor de kom fra.

Som Marianne Gullestad sier det, er det avgjørende å forstå at utestengning og symbolske gjerder ikke først og fremst blir laget for å stenge andre ute, men for å «beskytte og ta vare på sosial identitet, definert innenfor en referansegruppe».²³

Det viktigste er ikke å finne den dominerende sosiale gruppa, understreker den britiske geografen Peter Jackson, men å finne ut hvordan ulike grupper oppnår sin relative makt. Det interessante er måten de holder på makten sin gjennom å dominere over andre grupper, og hvordan disse underordnede gruppene oppfører seg i forhold til dette.²⁴ Altså, hvordan de posisjonerer seg i «landskapet» for å ha et best mulig utgangspunkt.

Det er slik vi må forstå at «bygde-høvdingene» på Jæren så sjelden hadde husmenn eller delte opp gårdene sine: De gjorde dette for å beskytte sin egen posisjon, sin egen status og ikke minst sitt eget selvbilde. Så lenge også de andre godtok denne statusen, trengte man ikke snakke om eller understreke dette så mye mer. Da kunne de med høyest status vise seg romslige mot de andre og ikke flagge egen status mer enn nødvendig. Det viktigste var at alle visste, ikke at det stadig ble gjentatt.

Trolig er denne rangordningen mye eldre enn husmannsvesenet, slik vi kjenner det fra 1700-talet og senere. Tradisjoner om gode og mindre gode ætter kan, sammen med paternalismen i det gamle samfunnet, ha vært andre deler av denne arven.²⁵ Det er naturlig å

tenke seg at i møtet mellom eldre holdninger og en ny realitet på grunn av sterk folkevekst, så har de gamle holdningene fått styre noen steder, mens tilpassingen til det nye var sterkest andre steder. Derfor har løsnin- gene også blitt forskjellige og ulike fra gård til gård, der de uten «høy status» ble veldig oppstykket under den sterke folkeøkningen og nydyrkingen. Andre går- der, der «bygdehøvdingene» gjerne satt, ble mer eller mindre beholdt uendret gjennom den perioden. Noen steder har det vært sterke tradisjoner og sterk følelse omkring egen identitet som noe spesielt, mens de an- dre steder har vært mest opptatt av å tilpasse seg og gjøre det beste ut av de utfordringene man stod oppi.

MENTALITET ELLER FELLES TENKEMÅTE

For å forstå menneskenes handlinger i dag må vi blant annet forstå historien og deres handlinger i for- tida. For å forstå historien må vi så igjen forstå våre forfedres måte å tenke på. Vi må derfor prøve å finne ut hvordan de så på seg selv og sin egen rolle i den verden de levde i, og om hva slags normer og verdier som rådde. Og ikke minst deres religiøsitet. Som men- nesker handler vi ut fra hvordan vi oppfatter at verden er og bør være, ikke hvordan den nødvendigvis er. Et «likhetssamfunn» er for eksempel noe som vi må se i forhold til noe som er – eller blir opplevd som – mindre likt. Likhetstenking er derfor først og fremst interes- sant ut fra sin kulturelle forankring.²⁶

«Er og bør være» er igjen i stor grad et produkt av den oppveksten vi har hatt og av våre skjellsettende opplevelser, sammen med de normene som den gan-

Det var ikke ofte det ble tatt bilder i gamle dager. Her viser man seg fram med gårdens folk, innhøstet korn og hestene. Og så måtte jo hunden få være med. *Foto: Fotosamling Hå folkebibliotek.*

gen la rammene som vi måtte forholde oss til. Det er disse faktorene som gjør at vi som personer ikke alltid handler «rasjonelt» ut fra «mål og nytte». Den kollektive samfunnsforståelsen og tenkemåten – mentaliteten – blir derfor helt avgjørende for vårt felles handlings-

mønster og er således viktig for samfunnsutviklingen. På den andre siden virker endringer i samfunn, teknologi og økonomi også inn på vår egen mentalitet og kultur, som altså igjen er med og styrer vårt nye handlingsmønster. Mye av den samfunnsmessige utvi-

klingen skjer i spenningen mellom disse faktorene, og ikke minst i spenningen mellom gammel forståelse og tilpassing i forhold til nye og annerledes erfaringer.²⁷

Framfor alt er det jo slik at de materielle rammene, som organisering av samfunnet, økonomisk utvikling og teknologi danner de ytre forutsetningene for menneskenes handling, drømmer og ideologiske standpunkt. Det er dette som Anthony Giddens kaller «double involvement», nemlig at vi skaper samfunnet og samtidig selv blir skapt av det.²⁸

Forandringene skjer heller ikke like fort overalt. Raskest forandrer gjerne teknologien seg, så kommer økonomien og organiseringen av samfunnet etter. Tenkemåten endrer seg saktere. Den delen av tenkemåten som henger tett sammen med teknologi og økonomi, er likevel gjerne lettest å forandre. Tregest er den delen av tenkemåten som har med identitet å gjøre: spørsmål omkring hvem vi er, og hva vi gjerne vil stå for og leve opp til. Aller mest langsomt forandrer vårt forhold til det hellige seg. Til mer hellig, dess tregere skjer forandringene. Mest hellig og uforanderlig av alt er det som er *canon*, temmelig upåvirket av historiens gang og immun mot skiftende smak og mote.²⁹

En sterk identitet tar det gjerne minst tre generasjoner å forandre. De unge er sterkt påvirket av sine foreldre, som igjen er like sterkt påvirket av sine. De unge kan ha mye og nær kontakt med sine besteforeldre, men sjelden med oldeforeldrene. Opplevelser, personlige minner og viktige etiske normer kan bli formidlet direkte fra besteforeldre til barnebarn, men senere må slike ting bli formidlet indirekte gjennom

andre. Dermed kan de bli svekket, om de ikke blir holdt oppe av annen påvirkning. Det betyr at ting er under forandring, men svært sakte på område som er mest personlige. Slik kan også forestillingene om gammel rangordning ha blitt svekket uten å forsvinne.³⁰

Det å være dyktig bonde har vært og er fremdeles en del av jærbuen sin identitet eller selvbilde. Det er en måte å tenke på som mange har felles, slik at vi kan snakke om «mentalitet». Mentaliteten forandrer seg oftest saktere enn det materielle, og er historien om historien sin langsomme forandring.³¹ Slik er det med det som er viktig for vår identitet, det som er blitt

Redskaper som steinsvansen fra Kvernelands Fabrikk AS har lettet arbeidet med å rydde stein frå åkrene. Steinbukken trengtes det mindre og mindre.

Foto: Fotosamling Kvernelands Fabrikk AS, Kjell Time, Jærmuseet.

nesten som noe hellig i vår måte å forstå oss selv på. Vi skifter ikke sjel over natta, og heller ikke identitet. Tvert imot er det slikt vi får med oss fra barndom og oppvekst, som store sannheter som foreldre er opptatt av å formidle videre til sine barn, og som egentlig endrer seg lite fra den ene generasjonen og til den neste.³²

Saker som jærsk arbeidsmoral er på den måten noe som vi ikke bare kan forstå ut fra forholdene i samtida, men som noe folk har tatt med seg som en arv fra sin egen fortid. På den andre sida kan vi heller ikke se på regional ulikhet bare som rester av en tidligere tilstand, men som noe som har med seg eldre forhold som «råmateriale», og som så blir skapt og omformet gjennom tidene, som den svenske historikeren Christer Winberg uttrykker det.³³

«DEN DRIFTIGE BONDEN»

Det kan se ut til å ha blitt dannet et normativt hege-
moni for «den driftige bonden», det vil si at fortelling-
gen om jærbuen sin arbeidsmoral var den fremste og
dominerende fortellingen, med status som «sannhet».
Den franske sosiologen Pierre Bourdieu kaller dette for
«symbolsk makt», ei makt som får andre til å tro på
denne oppfatningen og også handle som om dette var
det eneste rette. «Symbolsk makt» er ei nesten magisk
makt som gjør det mulig å oppnå det samme som andre
bare oppnår ved å bruke fysisk eller økonomisk styrke.³⁴

Heltene på Jæren var og er den dyktige bonden og
den som utviklet jordbruket. Den som gjennom stort
slit og forsakelse la stein på stein og til slutt fikk til
enda mer enn de andre. Det skjedde likevel under

stadig påminning om «kor gode me er!». For det er
sjelden eller aldri «eg» som er god, det er «me». Ef-
fekten av «oss» er mye sterkere enn «jeg» fordi da kan
mange bli helter og lyset blir kastet på de mange, i
motsetning til en enkel helt som er noe som andre
vanskelig kan nå opp mot. Det handler om å gjøre hve-
randre gode.

De som utviklet jordbruket og fikk mer ut av dette,
må vi tro har stått fram som forbilde for andre. Vi vil
alle oppleve at vi er verdifulle, og jærbuen opplevde det
når han gjorde det godt som bonde. Da var han sikker
på å få klapp på skulderen og at folk la merke til ham.

Så ble det en slags konkurranse bøndene imellom.
For mange var dyktige, og da måtte man være enda
dyktigere for å bli særlig verdifull.

Svært mange må ha opplevd det slik at veien til
bedre levestandard gikk gjennom å få mer ut av jorda,
samtidig som dette også ga dem større respekt og
prestisje. «Alle disse kvalitetene blei så konsentrert
om eit felt – jordbruket», som Stein Tveite sier det.³⁵ I
en slik tankegang ble det særlig respektfullt å utvikle
redskapskulturen eller annen teknologi for jordbruket.
Slik ble redskapsindustrien ikke bare en særlig form
for jærsk industri, men også noe av det mest typiske
for den jærsk mentaliteten.

Det var selvsagt ikke tilfeldig at dette entrepre-
nørskapet smittet over på redskapsindustrien, som jo
hadde som formål å utvikle jordbruket enda mer. I de
senere år har så jordbruket blitt mindre dominerende,
og entreprenørholdningene derfor så å si vokst fra sek-
tor til sektor til også å kunne omfatte skole og kultur.³⁶

Brosjyre for Rekord-plog. Brosjyre fra arkivet til Kvernelands Fabrikk AS, Jærmuseet. Foto: Jærmuseet.

Pragmatisme og en «bonde-teknokratisk» holdning til jordbruket har spilt en avgjørende rolle for utviklingen på Jæren på 1800- og 1900-talet. I dette ligger det likevel flere spenninger enn de som bare gjelder

spørsmålet om i hvilken grad religionen skulle kunne forstyrre det økonomiske og driftsmessig nyttige. Dypest sett handler det om den økonomiske nytten og utviklingen skal være overordnet alle andre hensyn. Det er slike holdninger som i USA blir kalt «entrepreneurial radicalism»³⁷ og som for eksempel kan gi seg utslag i forakt for alle offentlige reguleringer, estetiske prioriteringer og verning av gjenstander eller bygg som står i veien for effektiv gårdsdrift. «Me kan ikkje bruka tid og pengar på vas», ville kanskje en del jærbuer ha sagt.

I tillegg kan frykt for skammen over å være mislykket eller «lat» ha fungert som pisk for å drive folk framover. Den «late og udugelige» bonden måtte trolig kjenne seg forlegen om mangel på innsats eller evne ble tema for bygdesnakk.³⁸ De «late» kunne dessuten vanskelig danne protestgruppe mot kravene om å være på hogget for å få til ny utvikling. For at en person skal være trygg må han eller hun ha en sikker forankring i det miljøet de lever i. Man kan ikke være trygg når man lever med uro eller angst for hvordan man skal oppføre seg eller hva for normer man skal rette seg etter.³⁹ Det er naturlig å tenke seg at disse normene og denne tankegangen har blitt formet i en kombinasjon av respekt og frykt.

Og her kommer vi til et moment som jeg tror er sterkt undervurdert i historieforskningen: Betydningen av identitet, hvilke helter som ble dyrket og hva man kunne skryte av og ikke. Hvordan man kunne vise seg fram for sine omgivelser og få sterk anerkjennelse. Jeg tror dette er kjernen for å forstå entreprenørholdninger på Jæren. Det mest interessante er ikke

om de er så dyktige som de framstiller seg, men at de tror det selv, skryter av hverandre for dette og prøver å leve opp til det for å bli «gode og dyktige» folk i øynene på sine egne omgivelser.

NÅR GAMLE «SANNHETER» IKKE GJELDER LENGER

Denne måten å forstå historien på innebærer ikke at det er mennesket sine tanker, motiv og ideer som *i og for seg* styrer utviklingen.⁴⁰ Nye ideer og ny forståelse vinner best gjenklang når mange nok står ved et «veikryss» og opplever at de gamle sannhetene ikke gjelder lenger, samtidig som de får utdelt nye «kart» eller ny forståelse som blir opplevd som mer fullstendig og dekkende for den nye tida eller den nye situasjonen.

Vidare med visjonen

Visjonen for Bryne-byen, vedtatt i Time formannskap 18. mars 2014, står i en sterk historisk tradisjon der det gjelder å fortelle «kor gode me er». *Faksimile Jærbladet 14.03.2014.*

Det er også slik vi må forstå rollen til store ledere som har forandret historien: De presenterte folk for et nytt «veikart» som ga mange en ny og bedre forståelse av den verden de levde i, og samtidig viste hvordan de skulle oppføre seg i forhold til dette.

Det nytter likevel ikke å by folk noe de ikke er forberedt på å ta imot, det må være tilstede forutsetninger for forandring om det skal skje en endring. Ingen får god avling om de sår aldri så god sæd, når jorda er hardpakka og lite mottakelig for det som blir bydd på.

«KORN AV AUR OG TRØYST TIL GUD»

Den jærsk arbeidsmoralen har gjerne blitt koplet til kristen moral, der arbeidet var en plikt og man arbeidde til Guds ære.

Den tyske sosiologen Max Weber skrev for over 100 år siden om hvordan han så den protestantiske puritanismen som den viktigste årsaken til framveksten av den moderne kapitalismen.⁴¹ Dette verket har senere blitt stående sentralt i diskusjonene om religion og arbeidsmoral. Folk fra alle trosretninger, så vel som ikke-troende, kan ha dyder som gjør dem rasjonelle, tålmodige, disiplinerte, flittige, rene og humørløse. De med slike dyder trenger heller ikke bli foregangsmenn i arbeidslivet, for dette er kvaliteter man kan nytte i alle slags livssammenhenger. I Nord-Europa fra 1500-talet til 1700-talet var religionen med på å styrke personlige egenskaper som ikke hadde vært så fremtredende tidligere. Dette er forutsetninger som var med på å skape den nye økonomien.⁴²

Den skotske historikeren T.C. Smout ser for sin del

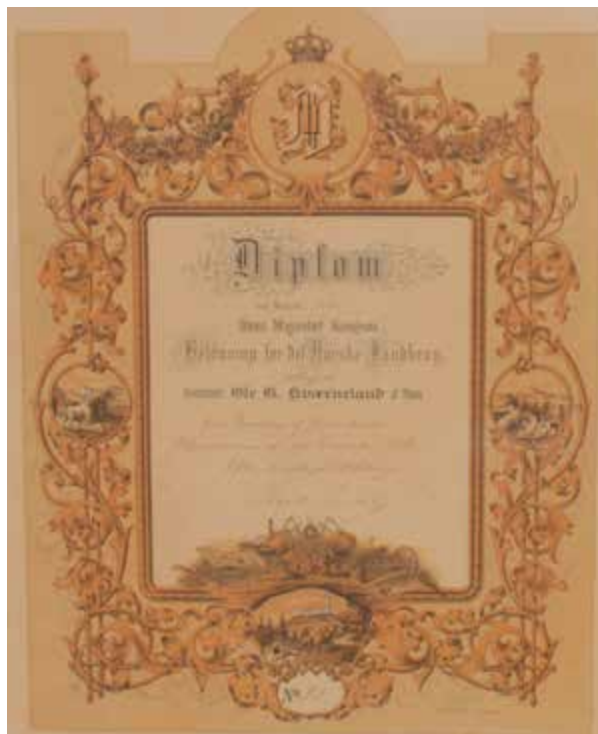
kraften i opplysningstid og industrialisering i Skottland på slutten av 1700-talet i sammenheng med den sterke disiplineringen som den kalvinistiske kirken sto for i hundreåret foran.⁴³ Det var på den måten snakk om en selvdisciplinerende tradisjon i store deler av folket, noe som ble avgjørende når de ytre samfunnsmessige forholdene lå til rette for å gripe nye sjanser og gå nye, produktive veier.

På 1800-talet lå de samfunnsmessige vilkårene bedre til rette for å ta i bruk disse kvalitetene enn slik det hadde vært i hundreåra foran. Det store sildefisket på Sørvestlandet førte til at det utviklet seg en ny økonomi med byer som vokste, større marked og mer penger mellom folk flest. Dette bar i seg et nytt potensiale som det jærskje jordbruket greidde å nyttiggjøre seg.

HAUGIANERNE TAR OVER DET ETISKE OG NORMATIVE HEGEMONIET

Et nytt syn på rett og galt, på hva som var god skikk og uskikk, førte til relativt dramatiske endringer i det religiøse livet på Sørvestlandet i perioden 1820–1850. Samtidig var landsdelen preget av omfattende haugiansk inspirerte vekkelser eller «masseomvendelser».⁴⁴

I denne perioden oppnådde de lokale haugianerne en enestående maktposisjon - med stor innflytelse både over dagligliv og samfunnsliv. Denne innflytelsen var direkte, ved at folk i stor grad rettet seg etter haugianernes bud. Den indirekte innflytelsen var ikke mindre, ved at deres krav til livsførsel forutsatte at folk tok et større ansvar for sitt eget liv, både før og etter døden, enn slik det hadde vært tidligere. Haugia-

Medaljer og diplomer var tegn på at man har vunnet fram med sine produkter i lang tid. Diplomene smykket kontorlokalene. Utmerkelsene ble gjerne nevnt i brosjyrer og kataloger. Diplom med medalje i sølv: «Hans Majestet Kongens belønning for det Norske Landbruk tilkjendt Gaardbruger Ole G. Kværneland af Thime for samling af jernarbeider. 1884.» Foto: Jærmuseet.

nerne fremmet det moderne, selvstendige menneske, selv om deres retorikk gjerne var konservativ. De argumenterte med fortida for å forandre framtida, og bevegelsen var sterkt preget av spenningen mellom tradisjon og fornyelse.

Haugianerne ga folk et nytt veikart, og mange må ha opplevd at dette nye veikartet ga en ny og bedre forståelse av livet. De religiøse vekkelsene har vært forklart med at de ga folk et religiøst svar på nye spørsmål som oppsto, ved at folk ble rystet av store og gjennomgripende, samfunnsmessige og åndelige endringer.⁴⁵ Anthony Giddens kaller slike rystende opplevelser for «skjebnesvangre øyeblikk», punkt i livet der det enkelte mennesket føler at det står ved et veikryss. Når rutiner av en eller annen grunn går i oppløsning, og gamle sannheter og forklaringer ikke lenger strekker til, vil mange oppleve at moralske og eksistensielle dilemma blir særlig tydelige. Noen tyr i slike valgsituasjoner til mer tradisjonelle autoriteter.⁴⁶

Det sterke religiøse preget kan ellers også virke til å bremse økonomisk utvikling, om tradisjonene blir idealisert også på det økonomiske området (og ikke bare på det kulturelle), slik at moderne økonomi ble sett på som noe syndig.

Det fantes mange haugianske miljø omkring i landet, men de fleste stedene ble de værende som egne, litt avgrensede miljø. Det sørvestlige Norge fra omtrent ytre Hardanger i nord og til Flekkefjord-området i sør - var derimot preget av haugiansk hegemoni før 1850, det vil si at de fikk avgjørende innflytelse på hva som var rett og galt, hva som var god skikk og uskikk. Utenom Sørvestlandet sto haugianismen sterkt på steder som ytre Sunnfjord, Setesdal og deler av Østfold. Det spesielle med Sørvestlandet var at her var en hel stor region påvirket. Det var likevel også her store forskjeller. Sterkest sto haugianerne i Nord-Rogaland

- fra Karmøy i vest til Vats i øst, og så i deler av det østre Ryfylke med Hjelmeland og Strand.⁴⁷

HAUGIANERNES ROLLE

De store haugianske vekkelsene på Sørvestlandet brøt med det tradisjonelle fellesskapet i bygdene og bar i seg sterkere vekt på individualisme og personlig ansvarliggjøring. I dette lå en frigjøring fra tradisjonelle handlinger og en åpning for nye løsninger i ei tid med andre forutsetninger og nye sjanser.

Det er likevel verd å merke seg at fram mot 1850, mens omleggingene i jordbruket på Jæren skjøt fart, så var Jæren et av de *minst* haugiansk påvirkede landskap på Sørvestlandet. De mest haugianske delen av Rogaland var derimot ikke utpreget tidlig framme når det gjaldt modernisering. Dette viser at forbindelsen mellom haugianisme og entreprenørskap er komplisert og at det ikke er noen automatikk i at haugianisme førte til entreprenørholdninger.

Haugianarane var relativt svake sør på Jæren i forhold til lenger nord i fylket, men spilte en stor rolle også her.⁴⁸ Det hadde også mye å si at nye religiøse normer må ha virket i samme retning som utviklinga i jordbruk og næringsliv. De forsterket hverandre gjensidig: De religiøse vekkelsene kunne være med å frigjøre tankegangen for alternativ innen næringsliv, samtidig som de nye materielle forutsetningene var med å frigjøre tankegangen fra gammelt religiøst fellesskap. Religiøse vekkelsener og ny jordbruksmentalitet virket således i samme retning og var gjensidig forsterkende.

Redskapsfabrikkene laget på 1950-tallet egne prospektkort for å vise hvor store de hadde blitt. Ofte ble fabrikkene framstilt litt større og finere enn i virkeligheten. Kortet fra Kyllingstads Plogfabrikk AS ligger i arkivet til Jærmuseet.

Postkort fra Kvernlands Fabrikk AS.

Viktig var det også at haugianerne i så stor grad la vekt på den protestantiske kallsetikken, der «arbeid og bønn» var det som skulle gi livet innhold.⁴⁹

I tillegg kommer den nye økonomiske moralen. Denne trengte ikke være knyttet til det religiøse, men kunne bli forsterket av den av retningen den religiøse troen tok.

Det er altså snakk om tre krefter som dro i samme retning når det gjaldt å fremme modernisering og entreprenørskap. De haugianske vekkelsene stod bak to av dem. Den ene av disse to var påbudet og plikten om å «arbeide til Guds ære». Den andre av de to var de mer indirekte virkningene, som at vekkelsene førte til at den enkelte ble gjort mer ansvarlig, både i dette og i det neste livet. Og der denne prosessen med å gjøre den enkelte ansvarlig for liv og gjerninger også

fikk konsekvenser for andre deler av livet, som for eksempel jordbruk og næringsliv. Slik fungerte vekselen som en generator i moderniseringen ved å øke energien eller kraften i prosessene for forandring.

HVA VAR VIKTIGST?

Samtidig var det også en motsetning mellom jordbruksinteressene og haugianismen, slik den gjerne sto fram på Sørvestlandet. For de sørvestnorske haugianerne var den rette tro, slik de så det, overordnet alt annet. I dette lå også en forakt for annerledes tenkende: Det var jo bare én sannhet. Den var å finne i Bibelen, slik haugianerne leste den. Reaksjonen mot den moderne utviklingen kom ikke minst til uttrykk i forhold til den moderne kulturen, som ofte ble oppfattet som i strid med de reine og ekte normene for oppførsel.

Kvernelands Fabrikk AS var alltid stolt over at Verdensmesterskapet i pløying ble vunnet med Kvernelands-ploger. Hans O. Sylling, verdensmester fra 1962, med gullplogen i fabrikklokalene til Kvernelands Fabrikk AS.

Foto: Fotosamling Kvernelands Fabrikk AS, Kjell Time, Jærmuseet.

Striden flammet gjerne opp i forbindelse med saker som hadde små økonomiske konsekvenser, men samtidig stor symbolverdi. Det kunne være i saker der de «rettroende» understreket at spørsmålet egentlig dreidde seg om kristendommens plass i land og samfunn. Eksempler kan være spørsmålet om Alexander Kielland skulle få diktergasje, eller i senere saker som motstand mot prevensjon, seksualundervisning i skolen, abort og homofili. I slike saker kunne «rettroende» gjerne understreke at spørsmålet egentlig dreidde seg

om kristendommen sin plass i land og samfunn.

Et annet eksempel på denne spenningen ser vi i 1840, da kommunene skulle uttale seg om et forslag om å avgrense religionsfriheten, mye etter de samme lovene som alt gjaldt. I Hå (den gangen Nærbø og Varhaug) vedtok de at det ville stride mot «meneskets naturlige Frihed» å innskrenke private religiøse samlinger, og at det ikke var i samsvar med samvitighetsfriheten å hindre dem som sto for et annet syn enn «statskirken», i å praktisere sin religion.⁵⁰ I nabo-kommunen Ogna vedtok de derimot at alle «skadelige religiøse retninger» måtte være forbudt. Bare religiøs utfoldelse i samsvar med deres egen tolkning av «den Hellige skrift» og lutherske lære måtte være tillatt. Vedtaket i Ogna har en typisk haugiansk argumentasjon og tar disse i forsvar. I Ogna sto haugianerne mye sterkere og var mer dominerende enn i Nærbø og Varhaug, og forskjellen i holdningene kommer nettopp av dette.⁵¹ I Ogna holdt de seg til tradisjonell og haugiansk dogmatikk, mens de i Nærbø og Varhaug hadde tatt steget over til et prinsipielt liberalt syn som var i samsvar med de nye ideene om et fritt næringsliv.

På den andre siden var prinsippene i liberalismen og den nye moralen for arbeid og økonomi i samsvar med de forretningsmessige interessene som mange av haugianerne var involverte i. Den økonomiske liberalismen var en forholdsvis ny ideologi som var i sterk framgang omkring midten av 1800-talet. Etter den liberalistiske tenkemåten måtte de økonomiske deltakerne være frie og selvstendige i sine handlinger for å få mest mulig ut av næringene sine. Men frihet til

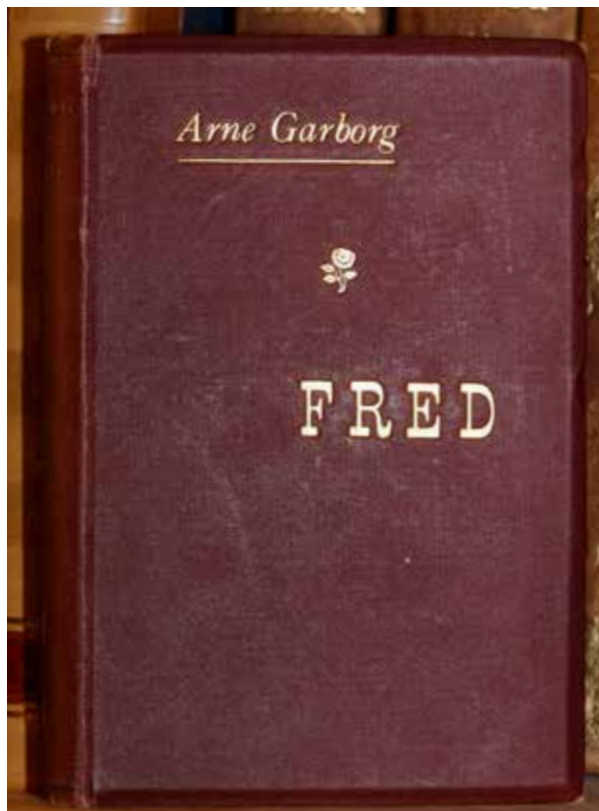
handling bærer gjerne også med seg krav om frihet for tanke og tro. Da kunne haugianernes krav om religiøs ensretting bli et problem.

Det var på den måten en spenning mellom et haugiansk krav om religiøs ensretting på den ene siden og en mer liberal tidsånd på den andre. Det var en spenning mellom et dogmatisk syn om å la religion gjennomsyre politikken og en mer pragmatisk tilnærming til det politiske. I et samfunn som ble stadig mer mangfoldig og sammensatt, var det likevel i lengden uråd å kreve åndelig ensretting.⁵²

Dette viser at for de fleste satt ikke den dogmatiske retorikken alltid så dypt, siden den i praksis ble valgt bort når valget sto mellom penger på den ene siden, og på den andre siden avgrensninger mot regler for hva som var forbudt på det religiøse området.

På mange måter er pragmatismen veldig avslørende for hva man prioriterer og ikke. Den nye moralen for arbeid og økonomi, som fant sin støtte i den økonomiske liberalisme og friere handel, var helt i samsvar med de jærskes bøndernes interesser. Hensynet til næringsinteressene fikk etter hvert overtaket i forhold til haugianske dydsideal.

«Det er ein hugnad å sjå den fart og drift det kan vera over arbeidslivet, særleg på gardane. Stundom kan ein ottast at hugen heilt er teken av det materialistiske strevet. Og sikkert ligg den fåren nær, ikkje minst når ein økonomisk har vunne opp den tyngste kneiken». Slik formulerte Martin Edland sammen med kinamisjonsmannen Ragnvald Mugås det om Nærbø i 1950.⁵³ Denne spenningen – og samspillet – mellom

Det er vel få bøker jærbuen har sitert mer fra enn denne. Her har han funnet ord som har blitt som et slags livsmotto for mange: førsteutgave av Arne Garborgs Fred.

disse to kreftene kom til å prege det politiske og religiøse livet på store deler av Vestlandet i en periode på mer enn hundre år.

De etiske reglene og normene fra vekkelsestida trengte ikke å forsvinne, selv om samfunnet ble seku-

larisert. De fortsatte trolig å leve opp til mye av normsettet, også etter at de tok Jesus-bildet ned av veggen. Det lå i identiteten og tradisjonen som ble overbrakt fra en generasjon til en annen.

DE JÆRSKE HELTENE

«Det er eit sterkt, tungt folk», skriver Arne Garborg i innledningen til «Fred», «som grev seg gjennom livet med grubling og slit, putlar med jorda og granskar i Skrifta, piner korn av auren og von av draumane sine, trur på skillingen og trøystar seg til Gud». ⁵⁴

Det er ingen tvil om at Garborgs beskrivelse er god og poengtert. Samtidig er det et bilde som jærboen gjerne vil bli målt opp mot, det er på mange måter slik han ønsker å være og bli sett på av andre. Slik sett er det en idealisering.

Det er også en form for idealisering ved at det bak skildringen lå en tildekt ulikhet. Skal vi forstå jærboen og arbeidsviljen hans må vi også ta med at bak håp og drømmer om respekt og ei bedre framtid, lå også den sikre kunnskapen om skammen som rammet den udugelige bonden.

Det er vel knapt mulig å forstå jærboens rolle som «driftig bonde» og entreprenør uten å ta i betraktning den rollen disse kvalitetene hadde for å oppnå status som «helt» i lokalsamfunnet. Da kunne man være ganske sikker på å bli likt og respektert av de nære omgivelsene man jo er så knyttet til.

Jærboen kunne regne med aksept og beundring fra omgivelsene på en måte som vi godt kan sammenligne med dagens idrettsstjerner og deres bragder. Det er

likevel knapt den individuelle stjernen jærboen kan sammenlignes med. Det er lagspillerne som gjør hverandre gode ved nettopp å fremheve laginnsatsen som det avgjørende. Man skryter av hverandre, gir hverandre klapp på skuldene og forteller hvor flinke og gode «me» er. Den som fremhever seg selv på bekostning av teamet ødelegger bare sitt gode navn og rykte.

LITTERATURLISTE

Assmann, Alida. 2008. *The religious roots of cultural memory*. Norsk Teologisk Tidsskrift. 4.

Beyreuther, E. 1969. *Väckelserörelsen*. Lund.

Bourdieu, Pierre. 1996. *Symbolisk makt*. Oslo.

Dyrvik, Ståle. 1996. I: Dyrvik, Ståle og Feldbæk, Ole: *Mellom brødre. 1780–1830*. Bind 7 i Helle, Knut (red.). Aschehogs Norges historie, Oslo.

Elias, Norbert. 2000. *The civilizing process. The history of manners and state formation and civilization*, Oxford revised edition.

Garborg, Arne. 2001 [1892]. *Fred*. Fyrste gong utgjeven av Mons Litteré, Bergen, 1892. Førsteutgave revidert med fotnotar og forklaringar av Sigbjørn Reime. Jærbladet.

Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge.

Giddens, Anthony. 1998. *Sociologi. En kort, men kritisk introduksjon*. Hans Reitzels Forlag. København 1998 [London 1986].

Grude, M.A. 1910. *Sandnæs' historie 1860-1910*. Sandnæs.

Gullestad, Marianne. 1989. *Kultur og hverdagsliv*. Universitetsforlaget.

Jackson, Peter. 1989. *Maps of Meaning. An introduction to cultural geography*. London.

Knudsen, Jon P. 1994. *Kulturspredning i et strukturelt perspektiv. Eksemplifisert ved politisk og religiøs endring under moderniseringen av det norske samfunn*. Lund University Press.

Landes, David S. 1998. *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some are So Rich and Some So Poor*. London.

Langhelle, Svein Ivar. 1983(a). *Soga om Sola og Madla*. Bind II. Sola kommune.

Langhelle, Svein Ivar. 1983(b). *Soga om Sola og Madla*. Bind III. Sola kommune.

Langhelle, Svein Ivar. 1987(a). *Krigsåra: gode eller dårlege tider?* I Hovland, Edgar og Hans Eyvind Næss (red.). Fra Vistehola til Ekofisk, bind I, Universitetsforlaget, Stavanger 1987: 309–312.

Langhelle, Svein Ivar. 1987(b). *Oppsvinget i næringane ved sida av jordbruket*. I Hovland, Edgar og Hans Eyvind Næss (red.). Fra Vistehola til Ekofisk, bind I, Universitetsforlaget, Stavanger 1987: 333–357.

Langhelle, Svein Ivar. 1987(c). *Jordbruket i utvikling. Hamskiftet tar til*. I Hovland, Edgar og Hans Eyvind Næss (red.). Fra Vistehola til Ekofisk, bind I, Universitetsforlaget, Stavanger 1987:358–382.

Langhelle, Svein Ivar. 1987(d). *Det store vårsildfisket og Rogaland på 1800-talet. Konsekvensar for Jæren og Ryfylke*. I Ætt og Heim, Lokathistorisk Årbok for Rogaland 1987:15–28.

Langhelle, Svein Ivar. 2002(b). *Positiv motstandserfaring. I Bonde-motstand og sjølvkjensle på Sørvestlandet*. Seminarrapport Utstein kloster 2002. Haugaland Akademi 2002:66–77.

Langhelle, Svein Ivar. 2002(b). *Religiøst svar på samfunnsmessige utfordringar? Det kulturelle og religiøse normskiftet i Nord-Rogaland 1820–1850*. I Historisk tidsskrift 1-2002:5–26.

Langhelle, Svein Ivar. 2003. *Egalitær kultur og praksis i det premoderne samfunnet*. Heimen 1-2003, side 61–65.

Langhelle, Svein Ivar. 2004. *Når gammal kunnskap og sanning kjem til kort. Kulturelle svar på samfunnsmessige endringar*. I Menneske og maktene – når gamle sanningar ikkje gjeld lenger. Seminarrapport, Utstein kloster.

Langhelle, Svein Ivar. 2006. *Frå religiøst fellesskap til personlege val*. I K. Helle (red.). Vestlandets historie. Bind 3. Bergen.

Langhelle, Svein Ivar. 2010(a). *Pågangsmod*. I Jøssang, Lars Gaute, Langhelle, Svein Ivar og Tysdal, Olav: Sandneshistorien. Fra husklynge ... Bergen:53–85.

Langhelle, Svein Ivar. 2010(b). *Sandnes-tyå*. I: Jøssang, Lars Gaute, Langhelle, Svein Ivar og Tysdal, Olav: Sandneshistorien. Fra husklynge... Bergen.

Langhelle, Svein Ivar. 2014(a). *Ideal, tenkjemåte og arbeidsmoral*. I Bøe, Jan Bjarne og Smith-Solbakken, Marie. Hå kulturhistorie. Band 3. Frå 1870 til 1945. Bergen 2014:205–234.

Langhelle, Svein Ivar. 2014(b). *Næring i omforming*. I Bøe, Jan Bjarne og Smith-Solbakken, Marie. Hå kulturhistorie. Band 4. Tida etter 1945. Bergen 2014:13–31.

Langhelle, Svein Ivar. 2015(a). *Nils Trulsen Bru. Bønder som makt-faktor*. I Berg, Roald og Langhelle, Svein Ivar (red.): «Mod som en konge». Bøndene, makten og politikken 1800-1850. Bergen. 71–83.

Langhelle, Svein Ivar. 2015(b). *Samhandling og alliansebygging. Arbeiderbevegelsens forutsetninger i Rogaland fram til 1940*. I Larsen, Egil (red.). Det mørke fastland? Arbeiderbevegelsen og Rogaland. Arbeidernes historielag i Rogaland. Årbok 2015. Stavanger:52–83.

Le Goff, Jacques. 1985. *Mentalities: A history of ambiguities*. I: Le Goff, Jacques and Nora, Pierre (ed.): Constructing the past. Essay in historical methodology. Cambridge [Paris 1974].

Lilly, Samuel. 1973. *Technological Progress and Industrial Revolution 1700–1914*. I C. Cipolla (red.). The Fontana Economics History of Europe. The Industrial Revolution. Glasgow.

Løseth, Arnltot. 1996. *Likskap og lagdeling. Fylkeshistorie for Møre og Romsdal III 1920–1972*. Oslo.

Løseth, Arnltot. 2004. *Region, kultur og økonomi – Nord-Vestlandet 1850–1975*. I: Gammelsæter, Hallgeir, Bukve, Oddbjørn og Løseth, Arnltot: Nord-Vestlandet – liv laga? [Ålesund].

Melle, Oddbjørn Magne: *FrP-suksessen på Sunnmøre. Frå «Jesus, Ivar Aasen og rektor Kristvik» til Carl I. Hagen og Siv Jensen. Ein valgeografisk mikrostudie*. Heimen 2-2010: 147–172.

Moxnes, Paul. 2005. *Positiv angst i individ, gruppe og organisasjon*. Gjøvik.

Sejersted, Francis. 1978. *Den vanskelige frihet 1814–1851*. Bind 10 i Mykland, Knut (red.). Norges historie. Oslo.

Smout, T.C. 1985. *A History of The Scottish People 1560–1830*. London.

Sætherskar, Johs. (red.): *Det norske næringsliv*. Rogaland Fylkesleksikon. Bergen 1950.

Thompson, E.P. 1993. *Customs in Common*. New York.

Todd, Emmanuel. 1990. *L'Invention de l'Europe*. Éditions du Seuil. Paris.

Tveite, Svein. 1983. *Den driftige jærbu – myte eller realitet*. Stavanger Museum Årbok 1982. Stavanger.

Vea, Jan. 2009. *To kulturer. En sammenlignende undersøkelse av det vestnorske og det nordnorske kystsamfunnet. Med hovedvekt på det 19. og 20. århundret*. Kristiansand.

Weber, Max. 1995 [1920]. *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*. Oslo.

Williamson, Olivier E. 2000. *The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead*. Journal of Economic Literature, Vol. XXXVIII (September 2000): 595–613.

Winberg, Christer. 2000. *Hur Västsverige blev västsvenskt*. Göteborg.

NOTER

- ¹ E.P. Thompson 1993:97ff, 202.
- ² Langhelle 1983(a): 57-59, 83ff. Langhelle 1983(b): 27ff. Langhelle 1987(a) og 1987(c). Langhelle 2014(a): 205-234. Langhelle 2015(a): 71-83.
- ³ Langhelle 2002(b):66ff. Langhelle 2015(a): 71-83..
- ⁴ Langhelle 1987 (b):337f., Langhelle 1987 (c):379ff., Langhelle 1987 (d):20ff.
- ⁵ Landes 1998:177. Se også Weber 1995 [1920].
- ⁶ Knudsen 1994:92, 95.
- ⁷ Dyrvik 1996:48-49.
- ⁸ Tveite 1983:50.
- ⁹ Løseth 2004:31.
- ¹⁰ Lilly 1973:218-220.
- ¹¹ Gullestad 1989:117. Hun skriver videre, side 118, om sentrale trekk ved norsk kultur: «Ulikhet og forskjeller fortøner seg som uheldige resultater av prosesser vi ikke helt har oversikt over og som vi ikke liker å bli minnet på.... De er der hele tiden, vi tar hele tiden hensyn til dem, men vi snakker helst ikke om dem».
- ¹² Langhelle 2010:213-214.
- ¹³ Grude 1910:365-366.
- ¹⁴ Intervju med Lars Erik Jaatun, 11.1.2009.
- ¹⁵ Intervju med Lars Erik Jaatun, 11.1.2009.
- ¹⁶ Intervju med Lars Erik Jaatun, 11.1.2009.
- ¹⁷ Langhelle 2003:61ff.
- ¹⁸ Todd 1990:68-89, 145-153, 201 ff. Se for eksempel 286-290, 335-347, 360-367.
- ¹⁹ Se også Langhelle 2010(b):205ff.
- ²⁰ Løseth 1996:73-74.
- ²¹ Winberg 2000:128f.
- ²² Langhelle 2014(a).
- ²³ Gullestad 1989:119.
- ²⁴ Jackson 1989:55:
- ²⁵ Sejersted 1978:254, 260.
- ²⁶ Langhelle 2003:61ff. Det ligger utenfor tema for denne artikkelen å drøfte dette videre, men denne sammenligningen kan skje ved å studere sosial praksis etter mer eller mindre objektive kriterier, som fordeling av rikdom eller formelle retter og plikter. Den sosiale praksisen – og helst også loverket, er likevel avhengig av legitimitet i etiske normer for at den ikke skal bli svekket og gli ut. Sentrale oppgaver i forskning om egalitarianisme og hierarki i historisk sam-
- menheng må være å søke etter normer som virker til å framheve og sementere ulikhet, versus normer som virker til å tone ned og løse dette opp. Vi må undersøke om der var kultur for samhandling eller segmentering. I hva grad var det mulig å se at ulikheten var en hindring for å oppnå en allianse som ellers kunne vise seg fordelaktig?
- ²⁷ Langhelle 2004:5ff.
- ²⁸ Giddens 1998: 21.
- ²⁹ Williamson 2000:597. Assmann 2008:276-277.
- ³⁰ Williamson 2000:597.
- ³¹ Le Goff 1985:170.
- ³² Williamson 2000:597.
- ³³ Winberg 2000:120.
- ³⁴ Bourdieu 1996:45.
- ³⁵ Tveite 1983:49.
- ³⁶ Langhelle 2015(b): 31. Se også same verk 77ff og 101ff.
- ³⁷ Melle 2010:163.
- ³⁸ Elias 2000:385, 415, 432 og 444.
- ³⁹ Moxnes 2005:28 og 32, jfr. 50.
- ⁴⁰ Jfr. diskusjonene i Veia 2009:172.
- ⁴¹ Weber 1995 [1920].
- ⁴² Landes 1998: 178.
- ⁴³ Smout 1985:92f.
- ⁴⁴ Langhelle 2002(b), Langhelle 2006, Langhelle 2015(b).
- ⁴⁵ Beyreuther 1969:6f.
- ⁴⁶ Giddens 1996:69, 196.
- ⁴⁷ Langhelle 2006:119ff.
- ⁴⁸ Langhelle 2006:121.
- ⁴⁹ Langhelle 2006:119ff.
- ⁵⁰ IKA. Hå kommune. Formannskapsprotokoll 1837-1865. Formannskapsmøte 2. november 1840. Dei andre som skreiv under var Tollak Gudmundsen, Sven Aanestad, John Nesheim, Elling Tollaksen og Peder Larsen Odland.
- ⁵¹ IKA. Ognå kommune. Formannskapet. Møtebok 1838-1879. Møte av formenn og representantar 24. oktober 1840. Se også Langhelle 2013: 384f.
- ⁵² Langhelle 2006:130f.
- ⁵³ Sætherskar 1950. Martin Edland og Ragnvald Mugås:452.
- ⁵⁴ Garborg 2001 [1892]:1.